

A szabadságkeresés szépsége

A 77 éves Kiss Gy. Csaba köszöntése

„Ha Lengyel napló, akkor a lengyel én. Vagyis ez a napló az én lengyeliségemről szól. Ami valahogy belém fészkelődött; nem született velem, nem valamelyik felmenőmtől kaptam. Hogy mikor kezdődött, azt pontosan tudom, 1964 nyarán, amikor első ízben jártam Lengyelországban.” Ezekkel a sorokkal indul Kiss Gy. Csaba *Lengyel naplója*, amelyet – többszöri sikertelen próbálkozás után – 1980 őszétől vezetett. Az elhatározás pillanata is fényképként rögzült emlékezetében: Kovács Istvánék konyhaasztalánál hárman kanalazták a gulyást, s egymás szavába vágva magyarázták a legújabb lengyelországi eseményeket. Csoóri Sándor biztatta őket, jegyezzék fel, Magyarország hogyan fogadja a lengyel változásokat, hogy reagál a magyar értelmiség mindarra, ami ott történik. Merthogy az éppen a Szolidaritás születésének pillanata volt, amelyről a szerző is megállapította, „semmi kétségem nem volt: a történelem mozdult meg Lengyelországban”. Kiss Gy. Csaba tudta, hogy a lengyelországi változások történelmi jelentőségűek, s hogy azok nemcsak a mi életünket, a magyarokét, de egész Közép-Európáét befolyásolni fogják. A napló első szándéka szerint – mégha nem is tűnhetett túl hatékony eszköznek – ellenszegülés volt annak a „hazugsággépezetnek”, amelyet az akkori kommunista rezsimek működtettek a Szolidaritás mozgalommal szemben.

Mi is történt akkor Lengyelországban? Meg kell emlékezzünk arról a katarzistról, reményről és biztatásról, amelyet a Szolidaritás születése váltott ki mindazokból, akik Közép-Európa felszabadításán vagy legalábbis szabaddá tételén dolgoztak. Mert negyven évvel ezelőtt, 1980. augusztus 31-én, a 20. század egyik legfelemelőbb és az egész világ, de bizonyosan Európa sorsát alapjaiban megváltoztató esemény történt Lengyelországban. Békés lázadás – ha szabad ilyen képzavarral élnünk, mert hogyan is lehet egy lázadás, felkelés békés?, hát úgy, ahogy azt a Szolidaritás csinálta! – mondhatnánk, vezetett el az egypártrendszerű kommunista lengyel hatóságok beleegyezéséhez, ahhoz, hogy

PETRIK BÉLA (1965) irodalomtörténész. Jogászként dolgozik. Legutóbbi kötetei: *„Engem csak a vers véd” – Írások Nagy Gáspárról* (Antológia Kiadó, 2018); *Borbándi Gyula. Egy sors a küldetés és szolgálat jegyében* (MMA Kiadó, 2020).

megszülethessenek a független szakszervezetek. Az augusztusi megállapodás tehát nem kevesebbet, mint a kommunista blokk politikai rendszerének lengyel megtörését jelentette. Az esemény egyúttal azt is jelezte a lengyel társadalom és a keleti zóna országai részére, hogy a hatóságokat – ha már fegyverrel nem is lehet célt érni – kényszeríteni lehet engedmények megtételére erőszak és fegyveres megmozdulás nélkül. Hogy erővel nem érnek el eredményt, a keleti blokk társadalmi a vérbe fojtott 1956-os magyar forradalom, és az 1968-as csehszlovákiai „baráti” bevonulás óta tudták. Ezért kétségkívül 1980 augusztusa után ismét volt értelme elgondolkodni a történelem valódi változtatásának lehetőségén. A Szolidaritás ezt a reményt hozta el ismét a „keleti blokkba”.

A megállapodást országos megmozdulások előzték meg, augusztus 28-án és 29-én hatszázezer munkás sztrájkolt országsszerte közel 600 üzemben. Ennek eredményeként Lech Wałęsa, a Szolidaritási Unió Solidarność – az NSZZ „Solidarność”, Független Önkormányzó Szakszervezet, a Szolidaritás – vezetője és Jagielski, a kormány képviselője augusztus 31-én aláírta a gdański megállapodást. A kormánydelegáció kénytelen volt hozzájárulni egyebek mellett új, független, önálló szakszervezetek létrehozásához, az 1970. decemberi áldozatok emlékműve építéséhez – az emlékmű el is készült, a látványtervet Andrzej Wajda készítette –, a vasárnapi misék közvetítéséhez a Lengyel Rádióban és a cenzúra korlátozásához. Kiss Gy. Csaba naplója felidézi az 1970. decemberi eseményeket, s ahogy az emlékmű hatalmas kereszt mementója, úgy ő is emlékeztet azokra a véres napokra, amikor a decemberi drasztikus áremelések hatására tüntetések kezdődtek a gdański hajógyárban, s az elkeseredett tüntetők megütköztek a rendőrséggel. A fegyveres erők belelőttek a tömegbe, ártatlanok tucatjai veszítették életüket.

A Szolidaritás 1980-ban mindent elért, ami abban a helyzetben elérhető volt, így a legfontosabbat: független, önálló szakszervezetek létrehozásának jogi lehetőségét. A tüntetők számára ugyanakkor a megállapodás csak az első lépés volt, eszköz a szabad, szociális intézmények felépítése és a társadalom valódi önkormányzatának megteremtése felé. A Szolidaritást 1980. november 10-én vette nyilvántartásba a varsói tartományi bíróság.

Az autoriter kommunista kormány elleni harc, az ellenállás Lengyelországban nem sokkal azután kezdődött, hogy a kommunisták elcsalták az 1946-os parlamenti választásokat éppúgy, ahogyan az 1947-ben Magyarországon is történt a „kékcédulás” választásokkal. Több évtizedes polgári ellenállásban – idővel változó taktikával és intenzitással – szervezte meg önmagát a lengyel társadalom, amely folyamat a Szolidaritás, mint szervezet és úgy is mint mozgalom megalakulásával tetőzött 1980 augusztusában. A szakszervezetiségben gyökerező szolidaritás megrázta és „törvényen kívül helyezte” a kommunista rendszert azzal, hogy rámutatott a szabad „munkásállam” ideológiájának hamis állításaira. Ez a nemzeti mozgalom önálló politikai tereket hozott létre, ahol alternatív intézmények, tevékenységek és párbeszédok fejlődhetnek és virágozhattak, Bibó szavaival élve, a demokrácia kis köreit. A Szolidaritás mindig

erőszakmentes fegyelemmel és a saját maga által szabott korlátokkal – de igen határozottan, tudatosan – követte politikai céljait. Mindkét elem – az erőszakmentesség és az önkorlátozás – döntő szerepet játszott a nemzeti kompromisszumban és a későbbi, 1989-es békés hatalomátvételben. Ez a tárgyalásos átmenet vezette Lengyelországot a sikeres demokratizálódás útjára, amely azonban a polgári ellenállási örökség fontos jegyeit is magán viselte.

A magyar értelmiségnek, ahogyan Kiss Gy. Csaba naplójában is beszámolt róla, fontos találkozója volt a lengyel történelemmel Karol Wojtyła lengyel bíboros II. János Pál pápává történő választása 1978-ban, aki az első nem olasz pápa volt a 16. század eleje óta. A pápa szülőföldjén tett látogatása 1979-ben milliókat vonzott Varsóba, Krakkóba és Czeszochowába. Az állami tévében és rádióban sugárzott zárandoklat során a pápa nyíltan beszélt az emberi jogokról, valamint a véleménynyilvánítás és a lelkiismereti szabadság jogáról. A lengyel kommunista történelemben először fordult elő olyan hatalmas társadalmi mozgás és tömeggyűlés, amelyen a rendőrség vagy az állam biztonsági erői láthatóan nem voltak jelen. A lengyelek évtizedekig „ők”-ként emlegették kormányukat anélkül, hogy meghatározták volna, hogy mit jelent a „mi”. Ezek a demonstrációk talán inkább érzelmileg, de megfogalmazhatták a választ erre a kérdésre is. „1978-ban, épp amikor II. János Pált megválasztották pápának, találkoztam valójában a földalatti Lengyelországgal” – írta naplójában Kiss Gy. Csaba. Ez a találkozás nagy hatással volt rá, ahogy ő is fogalmazott, megvilágosodott, s „egyszerűen megváltozott a nyelvhasználatom”. Addig baráti körben sem emlegette, hogy a szovjetek megszállók s a párttagok egyszerűen vörösök, de ezután szinte reveláló hatású volt baráti környezete számára is akkor durván szókimondónak tűnő, de a lényegét illetően igaz megnyilatkozásai. Kiss Gy. Csaba egy egészen újfajta kommunikációs stratégiát honosított meg az ellenzéki nemzeti demokrata körökben, amelyet, ezt a közel sem megengedő fogalmazást, mi fiatalok őszinte örömmel fogadtunk. Ekkor kezdődött kapcsolata a *Tygodnik Powszechny* krakkói katolikus hetilap szerkesztőségével is – amely a pápa értelmiségi köréhez tartozott –, évekkel később, 1987 novemberében nekik küldte, akkor még álnéven, tudósítását az MDF lakiteleki találkozásjáról.

Kiss Gy. Csaba nemcsak követte a lengyelországi eseményeket, nemcsak nagy hatással volt rá mindaz, ami ott történt, de ahogy előbb utaltunk is rá, egy kicsit lengyellé is vált, s évtizedek óta tartása és emberi mentalitása valahogy az is maradt. „Lengyelsége” egy sajátos, egyedi színt jelentett a magyar civil mozgalmak, ellenzékiek történetében, egy olyan sajátos, világos, egyszerű, a lényegét látó és arra pontosan rátapintó attitűdöt, az autonómiára törekvés egy olyan különleges magatartásformáját, a hétköznapi viselkedésben és a szóhasználatban is megnyilvánuló, célratörő világnézetet, pontosabban a világra való nézés egy olyan formáját, amelyet például Bibó sajátos, mindenkitől különböző, de ugyanakkor jól érthető és szerethető példájában is felfedezhetünk. Így vált Kiss Gy. Csaba a nyolcvanas évekre a magyar értelmiség egy egészen

sajátos, egyedülálló intézményévé, talán hétköznapi szóhasználatlaltal úgy mondanánk, civil kurázsijával egy személyében és közösségében is autonóm szereplővé.

A nyolcvanas évekre a lengyel példa tanulsága alapján eljutott oda, hogy tudatosan építeni kell a közép-európai személyes kapcsolatokat, s keresni kell – ahogy fogalmazott – a „szabadságmezőket”, kijátszani a cenzúrát, s minél többet írni Lengyelországról. Úgy, hogy közben semmi olyat nem vállalni, amely ellentétes értékeivel, következetesen elutasítva a kollaboráció minden formáját. A Kiss Ferenc irodalomtörténész által vezetett „Hurál” – bár a hatvanas-hetvenes években az egyedül lehetséges közösségteremtő fórumként hatékonyan fogta össze a hegemon kommunista uralommal szembeni, a magyarság érdekeit képviselő eszméket és személyeket – a nyolcvanas évek elejére már nem biztosított elegendő mozgásteret, új formák felé kellett fordulni, s Kiss Gy. Csaba az egyik legígéretesebb és lehetséges iránynak éppen a mások mellett Kiss Ferenc által támogatott Bethlen Gábor Alapítványt tartotta, amelynek aztán évtizedekig hűséges szolgálója, mozdatója volt. Bizonyosan neki is köszönhető, hogy az Alapítvány fennállása alatt mindvégig kitüntetett figyelmet fordított a közép-európai népek kiemelkedő személyeinek elismerésére, közöttük számos lengyel, cseh, szlovák, horvát, szlovén, román író, tudós, egyházi személy, közéleti szereplő magyar kitüntetésére, akik oly sokat tettek azért a határokon átívelő szellemi, kulturális közösségért, a német és a szovjet birodalom közé szorult térségért, amelyet Közép-Európának nevezhetünk: így kaphatott Bethlen Gábor Díjat Zbigniew Herbert, Bohumil Hrabal, Veno Taufer, Jurij Skrobinec, Marius Tabacu, Lubomir Feldek, Nedjelko Fabrió, Vojtech Kondrát, Krzysztof Czyzewski és sokan mások.

Visszakanyarodva a naplóhoz és a Szolidaritáshoz, megállapíthatjuk, hogy az nem pusztán ellenzéki mozgalom volt, hanem Vaclav Havel megfogalmazásában, az igazságon belüli élet kollektív tapasztalata. A Szolidaritás ugyanis az élet minden területén élők mozgósítására törekedett, a kommunista hazugság elleni egyesülésre, az állam fennhatóságán kívül önállóan szerveződő tömeges társadalmi politikára, amely a kommunista ideológián kívüli történelmi, kulturális, filozófiai és emberi tapasztalatot és tudást ölelte fel. Mint ilyen egyben szocializációs erő is volt, amely elősegítette a kölcsönös felelősségen, szolidaritáson, segítségen, bizalmon, hűségen alapuló viselkedési formákat; tanítás, amely az önszerveződés és a részvételen alapuló demokratikus kormányzás decentralizált formáira kínált leckéket. Ahogyan Kiss Gy. Csaba is megállapította, a Szolidaritás ugyan formája szerint szakszervezet volt, de lényegében nemzeti függetlenségi mozgalomként működött. „Benne volt mindenki, a kommunista rendszerrel kompromisszumot elutasító katolikus csúcsértelmiségtől munkásokon, bányászokon át az önállóan gazdálkodó parasztokig – Lengyelországban ugyanis nem kollektivizálták a földeket. Furcsa lehet a kifejezés, de a Szolidaritás népfreontos szervezet volt, amely egy totalitárius rendszert akart lebontani.”

1981 decemberében bevezették ugyan a hadiállapotot, ám a lengyel kommunista hatalom nem tudta felszámolni az ellenzékét. A '80-as években azután mindez, azaz hogy hogyan működik illegalitásban az ellenzék Lengyelországban, óriási tapasztalati értékkel bírt a magyar ellenzéknek, komoly inspiráló erőt jelenthetett. Kiss Gy. vezetésével 1985-ben félig legálisan meghívták Budapestre az 1948-tól 1956-ig bebörtönzött Waclaw Felczak Közép-Európával foglalkozó történész professzort és tanítványainak egy csoportját, majd egy év múlva a professzor 70. születésnapjára Kovács Istvánnal és Nagy József Zsigmonddal félegális emlékkönyvet állítottak össze, amely nemcsak tisztelgés volt Felczak személye előtt, de a lengyel–magyar barátság melletti tanúságtétel is, ahogy fogalmazott, „szimbolikus üzenet a másik Magyarországtól a másik Lengyelországnak”. Kiss Gy. Csaba politikai értelemben a szabadabb lengyel kulturális és közélet hatása alatt szocializálódott, s valahogy nemcsak magánéletében, de munkahelyein is végig nyomon követhető volt ez a hatás. Bár magyar–német szakon végzett, 1975-től a *Nagyvilág* nyugati szláv irodalmak rovatvezetője lett, 1974-ben lengyel–magyar összehasonlító irodalomtörténeti témából kezdte meg aspirantúráját. A *Tiszatáj* folyóirat rendszeres szerzőjévé vált, ahol időről időre beszámolhatott a lengyel irodalom újdonságairól, 1976-ban lengyel számot szerkeszthetett Kovács Istvánnal együtt, amelyben olyan költők is megjelenhettek magyarul, akik akkor még Lengyelországban is tiltás alatt álltak, így például Stanislaw Baranczak, Julian Kornhauser vagy Adam Zagajewski. A Szolidaritás virágzásának idején, 1981 júniusában újabb lengyel számot állítottak össze a *Tiszatájban*, amelynek középpontjában Krakkó állt. Tájékozódásának horizontjába azonban nemcsak Lengyelország került, hanem a többi közép-európai társadalom és szellemi életük is, így az Ilia Mihály fémjelzte *Tiszatáj* folyóirat Kiss Gy. Csaba és Kovács István szerkesztésében, Németh László tejttestvériség gondolatát felidézve, *Most–Punte–Híd, Kelet-európai Néző* címmel rovatot indított a szomszédos országok irodalmának, a kapcsolatok történetének és jelenének vizsgálatára.

Kiss Gy. Csaba idestova fél évszázada járja a Magyarország–Lengyelország utat. Hazajön, és újra elindul, tanít és tanul. Ahogy a könyv fülszövegében írta, ott megpróbálja elmondani, mi a magyar, itthon pedig, hogy mi a lengyel. „Szüntelen kaland és kísértés. Látszólagos sikerek és látványos kudarcok sorozata. Nekem mégis öröm és izgalom. A közvetítés öröme és a fölfedezés izgalma.” Ezekből az élményekből született a *Lengyel napló*, s mégha csupán két történelmi esztendő – az 1980-as és 1981-es – jegyzeteiből állt is össze, átfogó emlékezést jelent lengyel útjaira és tanúságtételt Lengyelországról, „ha lehet így mondani: az én lengyelségemről”.

De ne higgyük, hogy csak ennyiről szól ez a *Lengyel napló*! A szerzőről érdemes tudni, hogy Közép-Európa eszméjének egyik legértőbb, legfelkészültebb és fáradhatatlan szakértője, népszerűsítője. Tudós egyetemi tanárként, íróként és közéleti szereplőként egyaránt egy eszmének szentelte munkáját, Közép-Európa újjáteremtésének, a közép-európai nemzetek „tejttestvériségének”. Nála többet

kevesen tettek a Németh László-i gondolat jegyében azért a határokon átívelő szellemi, kulturális közösségért, amelyet Közép-Európának nevezhetünk. Ez az eszme értelmezésében azt feltételezi, hogy Európát nem lehet mereven két egymással szembenálló részre, Keletre és Nyugatra osztani, hogy kontinensünk ennél jobban tagolt térség, és legalább három alapvető tömbjét kell elkülönítenünk: Nyugat- és Kelet-Európa mellett Közép-Európát. Milan Kundera úgy vélte, hogy a második világháború után Közép-Európát letörölték a föld felszínéről, hogy a helyén maradt üszkös romokon már nem lehet újjáépíteni az egykori kultúrát. Másoknak, így talán Kiss Gy. Csabának is alapvetően más a véleménye, nevezetesen, hogy erre az újjáteremtésre nemcsak lehetőségünk van, de szükséges is, hiszen az európai identitás egyik alapvető összetevője a kultúrák sokszínűsége, s hogy ebben a gazdag kultúrkörben helye és fontos szerepe van mindazoknak az értékeknek és sajátosságoknak, amelyeket Közép-Európa képvisel. Kiss Gy. Csaba – ahogy Gróh Gáspár is megjegyezte – ma is a menthető mentésén dolgozik: a sokféle nyelvhez, gondolkodáshoz kötött műveltség, mentális örökség egyik legjelentősebb ismerőjeként. Sőt: alighanem egyedülálló abban is, hogy nemcsak a délszláv (különösen a horvát, szlovén) vagy a szlovák kultúrában, hanem a történelmi sorsközösség okán a cseh és kiváltképp a lengyel világban, történelemben és irodalomban is járatos, ami annál is könnyebb, hiszen az iskolai francia és német mellett egyetemi szinten beszél horvátul, szlovákul, lengyelül. Nem hiszem, hogy volna a magyar szellemi életnek még egy olyan alakja, aki vendégtanárkodott volna Zágrábban (1999–2004), Nyitrán (2005–2006), Prágában (2007–2010) és Varsóban (2010) egyaránt.

Ryszard Kapuściński, a híres lengyel író ajánló soraival jelent meg Kiss Gy. Csaba könyve, amely ajánlás újra felhívja a figyelmet Közép-Európa eszméjére, Kiss Gy. Csaba munkásságának középpontjára, az „ésszel és szívvel” készült *Lengyel naplóra*. Valóban többretegű könyv a napló, hiszen a lengyel történelmi eseményeket a személyes élmények, emlékek sora hitelesíti, Waclaw Felczak krakkói professzor előadása, Norwid verse, Wajda filmje összefonódik egy baráti levéllel, egy erdélyi hírrel, párhuzamosan megjelennek a magyarországi események, Kovács István, Csoóri Sándor barátsága, a Szolidaritás sorsa és annak magyar sajtóvisszhang, E. Fehér Pál ellenszenvet kiváltó és lengyel ellenes cikkei az *Élet és Irodalomban*.

Kiss Gy. Csaba különösen érzékenyen reagál a lengyel világ minden rezdülésére, szinte mindent a maga „lengyelségén” keresztül lát. Örömmel veszi észre Kapuściński cikkét a szegedi egyetem hirdetőtábláján, felejtethetlen élménye a lengyel himnusz éneklése a Szolidaritás gyűlésein, elégtétellel olvassa a *Tiszatáj* „lengyel számát”, Miłosz verseit a *Nagyvilágban*, megdöbben, amikor Rómában merényletet követnek el a „lengyel” pápa ellen, komoran látja Rakowski cikkeit a *Politykában* és E. Fehér Pálét az „*És*”-ben. Pontosan érzi a lengyel robbanásveszélyt, a sztrájkok keménységét, látja a sajtó torzításait s mindeközben a mindennapok szabadságkeresésének szépségét. Sohasem felejtí azt, hogy

a jogokért és szabadságért folytatott küzdelemben – ahogyan Kapuściński írta – kiegyenesedtek a gerincek, felemelkedtek a lehajtott fejek.

A *Lengyel napló* minden sorában és reflexiójában ott van az ellenzéki értelmiségi Kiss Gy. Csaba is, amit az 1981–82-es lengyelországi eseményekről ír, az teljes mértékben összhangban áll magyar ellenzéki magatartásával. Nem a politikuséval, hanem az évszázados sajátos magyar viszonyok és hagyományok szerint a szellem emberének ellenzékiességével, akik elsősorban az irodalom és a társadalomtudományok világából verbuválódtak. Kiss Gy. Csaba is ebből a világból érkezett, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetéből, a Magyar Írószövetség, a *Nagyvilág*, a *Mozgó Világ* és a *Tiszatáj* című folyóiratok világából. A *Nagyvilág* című lap rovatvezetőjeként olyan, hazájukban tiltás alatt álló lengyel szerzők műveinek sorát közölte, mint Witold Gombrowicz vagy Czesław Miłosz. Politizáló értelmiségiként ott volt a magyarországi rendszerváltás első vonalában, egyik főszereplője az 1986-os *Tiszatáj-ügynek* – az 1986 nyarán betiltott *Tiszatáj* folyóirat újraindítása érdekében Nagy Gáspárék kezdeményezésére aláírásgyűjtés indult a Bethlen Gábor Alapítvány égisze alatt –; a Magyar Írószövetség 1986-os lázadó Közgyűlésének – ahol kemény kritikával illették és szembehelyezkedtek az aczéli kultúrpolitikával, és ahol Kiss Gy. Csaba olvasta fel a legfelsőbb párt- és állami vezetőkhez intézett petíciót, melynek hatására az Írószövetség újraválasztott vezetőségéből párttag vagy a hatalommal együttműködő írók sora maradt ki; a kádári rendszer megbuktatásában kiemelt szerepet játszó Magyar Demokrata Fórum alapítója, később ideiglenes elnökségi tagja, egy időre alelnöke és a szervezet első szóvivője lett; illetőleg az MDF szervezeti és eszmei előzményét jelentő Bethlen Gábor Alapítvány egyik szervezője, később titkárságának tagja, majd kurátora és szellemi irányítóinak egyike. Mivel a cenzúra miatt nem számolhatott be itthon ezekről az eseményekről, írásait külföldi lapokban jelentette meg, a *Bécsi Naplóban*, a *Párizsi Magyar Füzetekben* és az akkor már függetlennek számító lengyel *Tygodnik Powszechnyben*, Martonvásári, Varga Dávid és Szabadfalvy Árpád álnév alatt. Bár 1990 nyarán a Magyar Demokrata Fórum alelnökévé választották, azon kevés politizáló értelmiségi közé tartozott, aki a választási győzelmet követően nem lépett politikai, esetleg diplomáciai pályára, hanem visszatért eredeti hivatásához, az egyetemi katedrához, a lapok szerkesztőségébe – a legendás kététi *Hitel* folyóirat szerkesztője lett, máig egyik legjelentősebb szerzője –, pedig sokunk számára kézenfekvő és talán elvárt is lett volna, hogy jelzésértékűen, a közép-európai eszme jegyében külügyminiszterként ő lesz a magyar diplomácia vezetője.

Ezeknek az éveknek a történetét – a lakiteleki sátorbontástól az ötvenhatos mártírok újratemetéséig, 1987–1988–1989 júniusáig tartó időszakot – ő maga írta meg, a *Lengyel napló* tehát e későbbi személyes történelemírás előképe, ha úgy tetszik, első felvonása. Nagy szerencsénk, hogy ezeknek a sorsfordító esztendőknél, 1980–81-nek és 1987–89-nek személyes hangvételi – ugyanakkor megbízható, hiteles és pontos, elfogulatlan – lenyomata, Kiss Gy. Csaba szemszögéből,

nézőpontjából és értékelésében megszületett. A *Lengyel napló*, és természetesen a személyes történelem későbbi darabjai is bepillantást engednek ebbe a páratlan életműbe, ebbe az egyedülálló és kivételes tudósi, tanári, szerkesztői és egyáltalán nem botcsinálta politikusi és az önkéntesen vállalt Közép-Európa „szellemi-kulturális követi” életútba. Abba a mindenkor erkölcsös, vallottan protestáns etikán alapuló, következetes és a magyarság, a nemzeti demokrácia és szabadság eszméihez hűséges és elkötelezett munkába, amely a magyar nemzeti demokratikus átmenet, a közép-európai gondolat és eszme történetének, a magyar kultúrtörténet és önismeret egyik legnagyobb eredménye, nyeresége és szerencséje volt, és példája a jövőnek. Máig büszkén nézem a lakiteleki sátorban Kiss Gy. Csabáról készült fényképet, ahol az egyik legfiatalabb résztvevőként mellette ülhettem.

(Kiss Gy. Csaba: *Lengyel napló*. Budapest, 2020, Nap Kiadó)

